

AFRIKA-STUDIECENTRUM

African Studies Centre / Centre d'Etudes Africaines
P.O.Box 9555 / 2300 RB LEIDEN / The Netherlands

No.:

Subject:

VERSLAG DIENSTREIS 16 SEPTEMBER - 8 OKTOBER 1995,
TEVENS
AANZETTEN TOT AFBAKENING VAN MIJN HUIDIG EN TOEKOMSTIG
ONDERZOEK BINNEN HET ASC

Leiden, 16 oktober 1995

Inleiding

Dit uitvoerige stuk heeft verschillende oogmerken. Ten eerste wil het inhoudelijk, logistiek en financieel de uitgaven rechtvaardigen die met de ondernomen dienstreis zijn gemoed. Ten tweede wil het een eerste verslaglegging zijn van enige resultaten, ter informatie en voor mijn eigen gebruik. Ten derde, aangezien de dienstreis mede een oriëntatieris was ten behoeve van nieuw onderzoek door mij te ondernemen in ASC-kader, schetst het de achtergronden en resultaten van deze oriëntatie met betrekking tot zulk nieuw onderzoek, en ontwikkelt het in de conclusie een specifiek betoog over dit onderwerp, ter ondersteuning van de interne gedachtenwisseling die hierover de komende maanden moet plaatsvinden.

Deze verschillende gebruiksmogelijkheden van het stuk betekenen uiteraard dat het details bevat die niet voor ieder gebruiksdoel even relevant zijn. De specifiek op mijn nieuw onderzoek betrekking hebbende passages zal ik na interne discussie in een meer gericht, en korter, stuk aan het ASC-bestuur voorleggen.

Doelen van deze reis

Deze reis had een aantal specifieke doelen.

In Zambia, waar ik sinds 1972 onderzoek verricht in Kaoma district, was het primair de bedoeling om de uiterst interessante casus van de heksenjager Tetangimbu (een man van middelbare leeftijd van Luvale afkomst, uit Kalabo-district), die ik bij een eerder bezoek op het spoor was gekomen, aan te vullen door toegang te krijgen in de dossiers die waren aangelegd in het kader van een politie-onderzoek naar deze rituele specialist, die ervan verdacht wordt in de jaren rond 1990 als massamoordenaar te zijn opgetreden in Kaoma district. Mij was in juli 1994 door de burgemeester van Kaoma mondeling te verstaan gegeven dat deze dossiers door mij zonder belemmering of moeite konden worden ingezien.

Naast dit concrete doel diende de reis om op de hoogte te blijven van de etnische ontwikkelingen in het district, met name rond het Kazanga festival, waarover ik de laatste jaren enige malen gepubliceerd heb en met betrekking waartoe ik de publikatie van een boek overweeg.

De Botswana-component van deze reis stond vooral ten dienste van *het definiëren, binnen het onderzoeksprogramma van de afdeling politieke en historische studies (p&hs), en gegeven mijn specialisaties en mijn bijzondere leerstoel op het gebied van de etniciteit, van nieuw onderzoek voor mijzelf in een Zuidelijk-Afrikaans land.* In Botswana heb ik al enige jaren geleden mijn eerste grote onderzoeksproject (sinds 1988) min of meer afgesloten, hangende de publikatie van kwantitatief materiaal waaraan sinds begin 1994 intensief is gewerkt. In het najaar van 1992 ondernam ik een oriëntatiereis om de mogelijkheid te verkennen tot nieuw, bij het afdelingsprogramma p&hs aansluitend onderzoek op gebied van etniciteit in Botswana. Ik ontmoette in eerste instantie enthousiaste reacties bij de meest voor de hand liggende counterpart, Prof.dr A. Datta, directeur van het National Institute of Research and Documentation (NIR) van de Universiteit van Botswana; met een van de meest vooraanstaande onderzoekers van dit centrum, Dr. I. Mazonde, heb ik al vele jaren contact, wat onder meer resulteerde in zijn verblijf als gastmedewerker aan het ASC, tussenkomst van het ASC bij publikatie van een van zijn boeken, etc. (Helaas kon een door Prof. Datta via mij in 1989 aangeboden boekmanuscript niet door het ASC gepubliceerd worden, gedeeltelijk omdat het verouderd was, gedeeltelijk omdat het was blijven liggen in de periode dat de heer Grootenhuis zijn werkzaamheden als Algemeen Secretaris beëindigde; ik vermoed dat hier veel oud zeer ligt, dat de verrassende latere ontwikkelingen gedeeltelijk verklaart.) In enthousiaste discussies tussen Prof. Datta en mij zelf ontwierpen wij in najaar 1992 de trekken van een interessant onderzoeksvoorstel, dat voorzag in een uitputtende beschrijving en analyse van etniciteitsfenomenen in Botswana, onder mijn leiding, maar met deelname van drie a vier Botswana die in het kader van dit grote project een academisch proefschrift zouden schrijven en die ook in de eindrapportage een uitgesproken stem zouden hebben. Op deze wijze, meende Professor Datta, zou kunnen worden ingespeeld op het destijds reeds dreigende moratorium dat onderzoek naar Khoi-San (Bushmen, Basarwa, Kwe) in Botswana door niet-Botswana verbood; en zou tevens een wetenschappelijke aanzet worden gegeven tot de naar zijn mening zo zeer nodige maar vooralsnog niet bestaande discussie over etniciteit in Botswana; ik had niet aan een beter adres kunnen komen met mijn plannen voor grootscheeps etniciteitsonderzoek! In december 1992 schreef ik langs deze lijnen een uitvoerig onderzoeksvoorstel. Het werd door de afdeling p&hs zeer enthousiast ontvangen; de leiding van ons instituut was wat terughoudender omdat de financiering van dit ambitieuze project onmogelijk alleen door het ASC gedragen kon worden; het leek echter het type project dat voor DGIS-subsidiëring in aanmerking zou kunnen komen. Tot mijn grote verbazing ontving ik vanaf begin 1993, toen het voorstel voor het eerst naar Botswana werd gestuurd, geen enkele reactie. Een geplande dienstreis in de lente van 1993 kon om gezinsomstandigheden niet doorgaan, maar begin 1994 werd het voorstel door mij tijdens een dienstreis in persoon voorgelegd aan de toen waarnemend directeur van het NIR, Dr Mazonde, die zeer positief reageerde. Spoedig echter bleek dat Prof. Datta zich niet gebonden achtte aan enig overleg in zijn afwezigheid met zijn waarnemer gevoerd, en een moeizame correspondentie begon waarvan niet de merites van het voorstel, maar de protocollair juiste wijze van aankaarten het voornaamste onderwerp vormde. In het voorjaar van 1995 leek de zaak eindelijk in normaal vaarwater te zijn aangekomen, toen Prof. Datta voorstelde om, gezien het ambitieuze karakter van het voorstel, een consultatieronde met de meest voor de hand liggende afdelingen van de universiteit van Botswana in te bouwen: de vakgroepen geschiedenis, sociologie, economie en politicologie. Ik zou naar Botswana komen voor een eindronde van besprekingen zodra deze consultatieronde zou zijn afgesloten. Voldoende exemplaren van het voorstel werden door mij aan het NIR verstuurd met verzoek tot verspreiding over deze vakgroepen, die ook direct door mij werden benaderd. Toen ik medio 1995 nog geen enkele reactie had vernomen besloot ik dat nog slechts een persoonlijk bezoek uitsluitsel kon brengen, waarmee een van de twee doelen van het Botswana-onderdeel van deze reis is aangegeven.

Het tweede doel in Botswana betrof het afwerken voor publikatie van een studie over onafhankelijke kerken en de staat in Botswana; de Botswana Society (een geleerd genootschap dat veel gezaghebbende publikaties over Botswana publiceert) had mij gevraagd dit stuk te mogen publiceren, maar wenste wat redactionele wijzigingen en allerlei aanvullingen in het licht van ter plaatse recent gepubliceerd materiaal dat mij bij het schrijven nog onbekend was. Ter begeleiding van een en ander had de Botswana Society aangesteld de

Eerwaarde Boschman, lid van de Mennonitische Zending die zich toelegt op onafhankelijke kerken in de regio en daar een grote praktische en bibliografische deskundigheid over heeft. Het tweede doel van mijn bezoek aan Botswana was trachten om in nauw persoonlijk overleg met de Eerw. Boschman het manuscript voor publikatie gereed te maken.

Enige dagen voor mijn vertrek uit Nederland voegde de ASC-administrateur de heer J. Nijsen in overleg met mij nog een derde doel toe aan het Zambia-onderdeel. In het voorjaar 1994 was namelijk door het ASC een Zambiaanse paperback-editie gepubliceerd van mijn in 1992 verschenen boek *Tears of Rain: Ethnicity and history in central western Zambia*; het boek werd in Zambia gedistribueerd door de Zambia Educational Publishing House (ZEPH), met welke firma een uitvoerig contract werd gesloten. Dit contract voorzag onder meer in geregelde verslaggeving over aantal verkochte exemplaren, en overboeking van de opbrengst van de verkoop (minus 25% voor distributie, en minus een bedrag voor publiciteit bij de lancering van de Zambiaanse editie) binnen zes maanden, als bescherming tegen de zeer snelle inflatie in Zambia. ZEPH bleek op deze beide punten geheel in gebreke te zijn gebleven, noch verkoopcijfers noch overboekingen hadden het ASC sinds mei 1994 bereikt, en het leek redelijk om van de gelegenheid gebruik te maken om een persoonlijk onderzoek in te stellen bij ZEPH.

Vorbereiding en andere logistieke details

medisch

De medische situatie in Afrika wordt er elke keer weer grimmiger op. Voor het eerst werd ik geconfronteerd met de nieuwe malaria-profylaxe Lariam, waarvan de te verwachten bijwerkingen (waaronder ernstige geestelijke ontreddeering, diarree, etc.) bijna erger zijn dan malaria zelf, maar die thans voor Zambia blijkt voorgeschreven in plaats van de eerdere combinatie van beproefde maar in toenemende mate onwerkzame middelen als nivaquine en paludrine. Ook bleek voor Zambia inmiddels een meningitis-profylaxe geïndiceerd, die niet zo eenvoudig te krijgen was.

luchtvervoer

Door gebruik te maken van het reisbureau NBBS ipv Holland International bleek ik de kosten van de benodigde vliegtickets (vergeleken bij 1994) tot ongeveer de helft te kunnen terugbrengen: Lusaka kan ook gelden als tussenstop, naast Gaborone, voor een British Airways retour Londen/Gaborone, waarvoor dan het gemiddelde geldt van de prijzen Londen/ Lusaka en Londen/ Gaborone, zodat alleen een enkele reis Lusaka/Gaborone hoeft te worden bijgekocht.

Bij aankomst zondagochtend 16.9.95 in Lusaka bleek mijn koffer, ondanks een overstaptijd op Heathrow van 3,5 uur, niet op het vliegtuig gezet te zijn (bijlage 4). Minstens tien andere passagiers bevonden zich in hetzelfde lastige parket. Ik kreeg mijn koffer pas dinsdagochtend in handen en moest daarvoor van Lusaka naar de luchthaven reizen om de koffer persoonlijk door te douane te loodsen.

Ik weet niet of het aan de NBBS lag, in ieder geval bleek pas op het moment dat ik mij voor vertrek op de luchthaven verwoegde dat de vlucht Lusaka/Gaborone was afgelast, ondanks dubbel herbevestigen ter plaatse (zie bijlage 3). Dit leverde zowel tijdverlies als extra kosten op: er was de mogelijkheid om een half uur na de afgelaste vlucht Lusaka te verlaten, en via Johannesburg en overnachten aldaar toch nog de volgende ochtend (een half etmaal te laat) in Gaborone aan te komen, maar daarvoor moest eerst een nieuw ticket worden uitgeschreven, en dat kon helaas niet op het vliegveld maar alleen op het KLM-kantoor in de stad, wat en haastige en peperdure taxirit nodig maakte.

ZEPH

Inmiddels had ik maandagochtend 18.9.95 telefonisch contact gemaakt met ZEPH, waar ik op dinsdagmiddag 19.9.95 en woensdagmiddag 20.9.95 uitvoerige besprekingen mocht voeren met de vertrekkende Marketing Director de heer Miyanda, zijn opvolger de heer Mwanawinga, en de Finance Director de heer Mwale. Mijn persoonlijke bezoek bracht de grootste consternatie teweeg, want zoals men mij uitlegde, 'ik begreep toch wel dat als zij de keuze hadden tussen verre schuldeisers en schuldeisers ter plaatse, betaling van de verre schuldeisers (zoals het ASC) onbeperkt uitgesteld moest worden'. Toen er geen verklaring werd gegeven voor de door ZEPH gepleegde contractbreuk op twee essentiële punten, en men zich kennelijk niets gelegen liet liggen aan de verlegenheid waarin ZEPH mij (als auteur en contactpersoon met ZEPH) had gebracht in de ogen van mijn werkgever het ASC, besloot ik dat het zaak was mij hard op te stellen en aldus financieel te redden wat er nog te redden was. Resultaat van de bespreking op woensdag was dat ik de (gunstige!) verkoopcijfers tot medio 1995 zwart op wit kreeg, alsmede de wankele toezegging dat ik het bijbehorende geld (dat inmiddels nog maar een fractie waard was van wat het medio 1994 was geweest) tegen het eind van de volgende week zou kunnen ophalen. Door tijdelijk verlies van mijn koffer en de trage ontwikkelingen bij ZEPH kon ik pas donderdag 21.9.95 naar Kaoma vertrekken voor invulling van de twee uitdrukkelijke doelen van de Zambia-gedeelte van deze reis. Ten slotte slaagde ik er toch in de achterstallige betaling te incasseren, zij het in Kwacha, en twee uur voor mijn vertrek uit Zambia, dus zo ongunstig mogelijk. Ik had er niet op mogen rekenen dat het geld inderdaad zou komen, had dus ingevoerd geld moeten wisselen, en gezien de hoge inflatie (meer dan 100% per jaar) was het ook niet verantwoord het geld op de bank te zetten in afwachting van een volgend bezoek.

wegvervoer

Kaoma, mijn jarenlange onderzoeksgebied, ligt 400 km westelijk van Lusaka. Tot begin van de jaren 1970 duurde de tocht erheen over de weg enige dagen; de luchthaven is al tientallen jaren gesloten voor gewoon reizigersverkeer. In 1972 legden de Chinezen, in het kader van een samenwerking die ook tot de Tanzania-Zambia spoorweg leidde, een prachtig ogende maar snel verweerde asfaltweg aan, die de reistijd tot een halve dag terugbracht. Deze weg is inmiddels zo geschonden dat hij alleen voor ervaren (beroeps-)chauffeurs en/of met zware voertuigen bereikbaar is. De situatie is kenmerkend voor de toestand van het wegvervoer in Zambia; vandaar dat in dit land slechts auto's met chauffeur gehuurd kunnen worden. Kaoma, met Kaoma heel Western Province, na een korte ervaring in de eerste onafhankelijkheidsdecade, is thans weer een echte periferie, slecht bereikbaar en met een zeer gebrekkige plaatselijke infrastructuur. Medische voorzieningen in Kaoma district zijn in het districtscentrum gebrekkig en onbetrouwbaar, in de dorpen (waar zich tot dusver mijn onderzoek vooral heeft afgespeeld) meestal volstrekt afwezig, en gezien het gevaar van ongelukken, slangebeten etc. is het vanaf het begin van mijn onderzoek in dit gebied steeds mijn uitgangspunt geweest dat ik te allen tijde over eigen, gemotoriseerd vervoer moest kunnen beschikken. De AIDS-epidemie van de laatste vijftien jaar, die Zambia in alle hevigheid heeft geraakt (minstens 25% van de volwassen bevolking is HIV-positief), heeft alleen maar extra redenen opgeleverd om niet afhankelijk te willen zijn van gebrekkig commercieel plaatselijk vervoer noch van de plaatselijke medische voorzieningen: bij een verkeersongeluk is de kans op besmetting via bloed, bloedtransfusie of andere medische ingrepen zeer groot. In 1988 begon ik met uitvoerig onderzoek in Botswana, en vanaf dat moment hebben mijn bezoeken aan Kaoma, hoewel met gemiddeld meer dan jaarlijkse frequentie en hoewel essentieel voor mijn voortdurende publikaties over Zambia, toch een enigszins incidenteel karakter. Tot drie keer toe (1988, voorjaar 1992, zomer 1994) is het ASC bereid gebleken mij ter plaatse een auto (dus, mét chauffeur) te laten huren, maar in alle gevallen waren de daaraan verbonden kosten astronomisch. In 1992 en 1994 leidden zij zelfs tot een aanzienlijke budgetoverschrijding — ca. f700 per keer — , die ik in 1992 geheel, in 1994 voor de helft voor eigen rekening moest nemen. Behalve financiële waren er ook onderzoekstechnische

bezwaren tegen autohuur met chauffeur: de voortdurende aanwezigheid van een vreemde, ter plaatse niet ingevoerde chauffeur die voortdurend geld kost aan eten en onderdak, die zich uitdrukkelijk verveelt, of zich (zoals in 1994) in deze rustieke omgeving opstelt als een ambtenaar, met vaste tijden voor drie maaltijden per dag, en recht op overwerkuitkeringen voor elke minuut die buiten officiële, stadse kantoor tijden valt. Waar dus maar enigszins mogelijk heb ik bij andere bezoeken geprobeerd om door eigen informele arrangementen met plaatselijke transportondernemers de kosten voor wegvervoer naar en in Kaoma district tot een minimum te drukken, ook al betekende dit reizen in groot ongemak, met gebrekkige voertuigen, geen alleenrecht over het voertuig zodat veel tijd verloren wordt met oppikken en afzetten van passagiers en vracht waarmee de eigenaar zijn voertuig verder ten gelde maakt, en vooral situaties waarbij ik in de dorpen gedropt werd om daar, verstoken van elke vervoersmogelijkheid, enige dagen het afgesproken moment van ophalen door dezelfde vervoerder af te wachten.

De onderhavige reis heeft laten zien dat een dergelijke informele wegvervoersregeling te gevaarlijk is om nog verder overwogen te worden. De vervoerder de heer Mulonda heeft een naar Zambiaanse begrippen redelijke prijs bedongen, legde een zeker geduld aan de dag toen ik in verband met de ZEPH transactie langer dan voorzien in Lusaka moest blijven, en de reis van en naar Kaoma is overwegend vlekkeloos verlopen hoewel met bovengenoemde praktische nadelen van niet-exclusief vervoer. Niettemin werd halverwege een punt bereikt waar ik mij, samen met enige ongenode medepassagiers, lang na het invallen van de duisternis, op een plek midden in de wildernis en dus zonder vervoersalternatieven, hopeloos overgeleverd zag aan onze zich snel bedrinkende chauffeur; bij een inhaalmanoeuvre verblind geraakt, liet deze de pickup-truck een slingerende beweging maken, waarbij een op de rand van de laadbak gezeten jongeman van het voertuig viel en pas na onnodig tijdverlies, hevig bloedend maar godzijdank nog in leven, weer opgepikt kon worden om met onzeker gevolg bij een rural health centre te worden afgeleverd. Het dilemma tussen vanzelfsprekende hulpverlening aan een verkeersslachtoffer, en risico van contact met HIV-positief bloed, wens ik niet nog eens te ondergaan. Natuurlijk kunnen zich bij elke vervoerssituatie ongelukken voordoen, zeker in Zambia, maar bij deze informele regelingen is de afhankelijkheid van de klant ten opzichte van de vervoerder, en daarmee het risico, zoals ik nu heb moeten beseffen, onaanvaardbaar groot, en niet voor herhaling vatbaar.

Resultaten

Zambia 1: etniciteit en Kazanga

De ruim twee weken in Zambia doorgebracht waren ruimschoots voldoende om mijn informatie over etnische processen in en rond Kaoma district, zoals toegespitst rond het Kazanga festival, up-to-date te brengen. Belangrijk nieuw materiaal werd verzameld ten aanzien van de regionale traditionele politiek, waar ik de hand wist te leggen om geheime dossiers van de correspondentie van het districtscentrum en de Lozi traditionele bureaucratie in Western Province, waaraan de plaatselijke Nkoya vorsten tegen hun wil onderworpen zijn. Aangezien een deel van de informanten in Lusaka woont, kon ik een deel van de tijd die ik gedwongen was in die stad langer te verblijven dan voorzien, toch nuttig besteden. Uitvoerige interviews met de ex-voorzitter van de Kazanga-vereniging en met de heer Tom Taulo, de dansleider en tekstdichter van de Kazanga-band, brachten onverwacht veel materiaal naar boven, vooral ook over liedteksten en over de continuïteit tussen het Kazanga *performance*-formaat, en het traditionele muziekformaat; die continuïteit bleek wat groter dan ik in eerdere analyses heb ingeschat. Veel details werden verzameld over enige gevallen van de laatste twaalf maanden waarin reeds vele jaren bestaand etnisch en traditioneel-politiek conflict (tussen Nkoya en Lozi) voor het eerst tot daadwerkelijk handgemeen leidde. Opvallend is dat voor het eerst de districtsoverheid zich neutraal of in ten gunste van de traditionele Nkoya vorsten Mwene Kahare en Mwene Mutondo opstelt, en de *silalo induna's* (plaatselijke

vertegenwoordigers van de traditionele bureaucratie van de Lozi, maant deze vorsten als hun meerderen te erkennen.

Aan het hoofd van deze inheemse bureaucratie staat de Litunga, of Paramount Chief van de Lozi; tot de onafhankelijkheid in 1964 was wat thans Western Province is, bekend onder de naam Barotseland, en er zijn de laatste jaren weer vele stemmen om de oude afzonderlijke protectoraatsstatus voor dit gebied te herstellen, d.w.z. een afscheiding van Zambia door te voeren. Steun van de centrale overheid voor de Nkoya betekent dan in feite het tegengaan van Lozi secessionisme, terwijl deze steun ook een recente etnisch (namelijk Lozi)-gebaseerde afscheiding van President Chiluba's MMD-partij, in de vorm van de National Party, moet tegengaan — ook al zijn vele Nkoya nog steeds getrouwe en openlijke aanhangers van de in 1991 democratisch afgeloste Kaunda.

In de loop van de laatste twaalf maanden zijn er al twee delegaties van Nkoya notabelen naar de Litunga geweest, terwijl een dergelijke tocht voor de beide Nkoya vorsten Mwene Mutondo en Mwene Kahare op het programma staat voor oktober. De te bespreken problemen betreffen, naast de *silalo induna's* en daarmee samenhangend recent geweld, vooral de status van Naliele, een sinds de jaren 1930 door een Lozi prins bemand filiaal van het Litunga-hof midden in Kaoma district.

Twee desiderata op het gebied van de studie van etniciteit en het Kazanga-festival tekenen zich inmiddels steeds duidelijker af:

(1) *Verkenning van de historische materiële cultuur van de Nkoya.* Bij het verkennen van de mate waarin en de wijze waarop het op het Kazanga festival bemiddelde beeld van de historische dorpscultuur van deze laatste een voortzetting of juist een onherkenbare transformatie is, spreken ons absolute armoede aan materiële cultuur op dorpsniveau vanaf de tijd tussen de twee wereldoorlogen ons parten. Onder invloed van monetarisering, prediking van het Christendom, uitholling van de traditionele hofcultuur door Lozi overheersing en de koloniale staat, en enige golven van hekserij-uitroeingsbewegingen, zijn zeer veel materiële voorwerpen waaronder cultusobjecten voorgoed uit het dorpsleven verdwenen. Deze omstandigheid klemt des te meer omdat in het globaliseringsproces waarvan het Kazanga-festival een belangrijke uiting is, juist expressie door middel van materiële voorwerpen zo'n grote rol speelt. Ik voel al jaren de behoefte aan een gericht onderzoek naar de historische materiële cultuur van centraal westelijk Zambia, en de enige manier om daar inhoud aan te geven is een verblijf van enige weken aan het Livingstone Museum, het belangrijkste etnografisch en historisch museum te Zambia, gevestigd in de plaats Livingstone.

(2) *Het Kazanga-festival in comparatief perspectief binnen hedendaags Zambia.* Voorts wordt het steeds meer duidelijk dat het Kazanga festival niet in isolement gezien mag worden, maar een exemplaar is van een groeiende reeks (thans ca. 8) neo-traditionele festivals die de laatste jaren steeds meer van zich doen spreken en steeds meer aandacht van de schrijvende en elektronische media in Zambia ontvangen. Hoewel onder deze festivals ook enige grote groepen zoals de Tonga en de Chewa zijn vertegenwoordigd, is mijn indruk dat het hier toch vooral gaat, zoals in het geval van de Nkoya, om impliciet polemische of minstens zelf-assertieve uitingen juist van etnische groepen die in de loop van deze eeuw (koloniale en post-koloniale tijd) hun autonomie en regionaal prestige zagen beknot ten koste van meer succesvolle etnische groepen (zoals de Bemba en de Lozi). Het grote probleem is dat Zambia een zeer uitgestrekt en moeilijk bereikbaar land is, terwijl voor zelfs de oppervlakkige verkenning van ieder van deze neo-traditionele jaarlijkse festivals toch zeker enige weken zo niet maanden antropologisch onderzoek ter plaatse nodig is. Ik ben er nog steeds niet uit hoe ik aan onderzoek van deze voor de hand liggende comparatieve dimensie van het Kazanga-festival vorm moet geven. Inmiddels blijkt dat het Kazanga-festival zelf een heel belangrijk groeipunt is van etnische identificatie en etnische expressie. Niet alleen hebben de bestuursleden van de Kazanga-vereniging, die het festival organiseert, de laatste jaren een belangrijke en vaak beslissende stem gehad in opvolgingskwesties binnen de traditionele politiek van de Nkoya in engere zin. Bovendien vormt het festival een kader waarbinnen de etnische kaart kan worden geretoucheerd, zodat thans vorstelijke titels die historisch hoogstens tot de periferie van de (trouwens zeer recente) Nkoya identiteit behoorden en eerder

tot de Ila werden gerekend, zoals Shezongo en Kayingu, bewerkt worden om zich tot de Nkoya identiteit te bekeren en het Kazanga-festival te bezoeken. Ook speelt de vereniging een beslissende rol bij het herleven van de in de koloniale tijd onder Lozi dominantie verloren gegane vorstelijke titels, zoals die van Shakalongo (in de tweede helft van de 19e eeuw de meest seniore koning van de 'Nkoya' cluster) en Pumpola; incumbenten van beide titels, reeds verkozen maar nog niet geheel geïnstalleerd op een wijze die de regionale (Lozi) en nationale bureaucratie vereist, hebben reeds in burger maar gezeten in de koninklijke loge de Kazanga-festivals van de laatste twee jaar meegemaakt. Ten slotte treedt een interessante kruisbestuiving op tussen de Nkoya, met hun inmiddels effectief georganiseerde en uitgekristalliseerde etnische expressie door middel van het Kazanga festival, en een tamelijk ver verwijderde etnische groep, die van de Soli, die evenwel tegen het eind van de vorige eeuw diplomatieke contacten met minstens één Nkoyavorst onderhielden. Tijdens de onderhavige reis vond het eerste Soli etnische festival plaats te Undaunda, ca. 100 km oostelijk van Lusaka (d.w.z. 500 km oostelijk van Kaoma!), en leden van de Lusaka-afdeling van de Kazanga-vereniging, alsmede de Kazanga band zelf, speelden daarbij een belangrijke gangmakersrol. In laatste instantie lijkt dit alles een voorbereiding tot een nieuwe, centraal-westelijk Zambiaanse etnische identiteit, waarvoor in Nkoya kringen al vaak een lans is gebroken en waarvoor men zelfs uitgewerkte plannen voor herziening van de bestaande districtsindeling heeft klaarliggen! Onderzoek van deze, nationale, comparatieve dimensies van Kazanga is zeker nodig alvorens een zinvolle boekpublicatie kan worden afgerond.

Zambia 2: de heksenjager Tetangimbu

Door de geschetste omstandigheden had ik effectief maar acht volle dagen ter beschikking in Kaoma district. Voor aanvulling op mijn etnisch/Kazanga materiaal was dit, gezien de opbrengst van de Lusaka interviews, genoeg; maar ten aanzien van Tetangimbo bleek de zaak veel gecompliceerder te liggen dan in eerdere jaren was voorgespiegeld. Beslissende ambtenaren op districts-niveau, zoals de cruciale Secretary of the District Council (die ook de functie van District Secretary waarneemt), de Officer Commanding van de Kaoma politie, en de Court Clerk bleken de gehele week de stad uit: de een omdat hij een vergadering in Mongu had, de ander omdat hij in het ziekenhuis was opgenomen, de derde omdat hij een naaste verwant had verloren en niet gemist kon worden op de begrafenis; was ik zoals gepland een halve week eerder in Kaoma aangekomen dan had ik deze centrale figuren op hun post gevonden of in ieder geval tijd genoeg gehad om hun vervangers te bewerken. Nu was dit onmogelijk.

Daarbij kwam een onverwachte verschuiving in bespreekbaarheid van het geval. Terwijl ik in 1994 de stellige indruk had gekregen dat een zeer grote openheid rond Tetangimbu bestond en velen spontaan nieuwe informatie aandroeg, bleek in 1995 de hele zaak in de doofpot gestopt te zijn. Er gaan geruchten over de betaling van zwijggelden aan belangrijke getuigen en politiefunctionarissen, en over het overlijden onder verdachte omstandigheden van andere getuigen. Tetangimbo, die in 1992 naar Namibia gevlucht zou zijn hangende zijn proces, blijkt begin 1995 zonder veel problemen terug te zijn geweest in Kaoma district. Een proces lijkt nooit te hebben plaatsgevonden, hoewel volgens tegenstrijdige berichten van de politie te Kaoma de zaak gediend heeft voor het Hooggerechtshof te Mongu, de hoofdstad van Western Province. In ieder geval is zeker dat er in de jaren 1992-1993 een grootscheeps politie-onderzoek naar Tetangimbo's praktijken heeft plaatsgevonden, na diens moord op één of twee kleine kinderen die als zovelen van rijpere leeftijd door hem van hekserij werden beschuldigd maar die toevalligerwijs een juridisch onderlegd familielid hadden in de grote stad, die de zaak aanhangig heeft gemaakt. Bij dat onderzoek waren met name de volgende politiebeambten betrokken:

- de heer Imbua, een Lozi, voormalig hoofd van de Criminal Investigation Department, Kaoma (thans gepensioneerd, maar woont te Kaoma; ik heb kennisgemaakt met zijn vrouw, van Tonga afkomst, die nog als politiebeambte te Kaoma werkzaam is)
- Sergeant Munkumbwa, nog steeds werkzaam bij de Kaoma politie

- de heer A.K. Miyauka, voormalig *officer commanding*, Kaoma politie, thans als ambteloos burger woonachtig te Kalale, 60 km oostelijk van Kaoma
- een nog anonieme seniore politiebeambte, die vanuit het hoofdkwartier te Lusaka aan het onderzoeksteam was toegevoegd.

Hoewel er nog steeds reden is om aan te nemen dat de dossiers van dit politie-onderzoek zich bij een van de overheidsdepartementen op het districtscentrum Kaoma bevinden en daar in principe geraadpleegd zouden kunnen worden (hoewel daartoe inmiddels ongetwijfeld veel meer formele toestemming nodig lijkt dan in 1994 gesuggereerd), is mij de precieze lokatie van deze stukken nog altijd niet duidelijk geworden. Indien de stukken zijn vernietigd kan informeel contact met bovengenoemde politiebeambten waarschijnlijk het grootste deel van de verloren informatie doen reconstrueren, maar daarvoor is zeer veel meer tijd nodig dan voor het domweg raadplegen van bestaande stukken: het gaat dan immers om het aangaan en cultiveren van vriendschapsbanden in het kader waarvan de nodige openhartigheid kan worden bewerkt door sociabiliteit en drankgebruik.

Inmiddels heb ik mij verzekerd van de hulpvaardige diensten van een van mijn beste contacten ter plaatse, die een betaald politie-verklikker blijkt te zijn, alsmede van de belangstelling van de Community Development Officer van Kaoma district, de heer R. Mate, die mijn onderzoeksvragen begrijpt en deelt, mij beloofd heeft eigen naspeuringen te zullen doen, die hopelijk binnen enige maanden zullen resulteren in een schriftelijk verslag aan mijn adres.

Naar verluidt had Tetangimbu vaak minstens één slachtoffer per nacht, omgebracht (door landbouwgif of lichamelijk geweld) door zijn eigen team van helpers gerecrueteerd uit omliggende dorpen, en begraven op zijn privé-begraafplaats. Een van de grootste onderzoeksvragen is hoe deze heksenjager gedurende enige jaren met succes heeft kunnen opereren, niet in een obscuur afgelegen dorp, maar onder de rook van Mangango, dat met zijn katholieke missie, middelbare school, markt, en groc; scheepse verbouw van marktgewassen weliswaar een typische sociologische context voor hekserijbeschuldigingen vormt in modern Afrika,¹ juist omdat het een knooppunt van communicatie en verkeer is; men kan zich haast niet onttrekken aan de gedachte dat Tetangimbo optrad met goedvinden van de districtsoverheid. Inmiddels bereiken mij geruchten dat zijn vlucht niet uitsluitend of zelfs niet primair moet worden toegeschreven aan het optreden van de overheid c.q. de voorbereiding van een rechtzaak, maar aan agressieve opstelling van zijn cliënten, die hem verweten geld en vooral koeien in ontvangst te hebben genomen niet alleen zozeer voor heksenjagen maar ook (wat vrijwel het tegenovergestelde is) voor succesmedicijn, zonder dat daar enige tastbaar resultaat tegenover stond.

Inmiddels zijn er vele tekenen dat de zaak Tetangimbo, die een neutraal, vrij bespreekbaar, in vergelijkend opzicht² enorm interessant onderzoeksgegeven leek in de afgelopen jaren, thans sterk geladen en verre van vrijblijvend is; maar misschien was die eerdere, misplaatste indruk wel vooral aan mijn eigen naïviteit toe te schrijven. De situatie die ik tijdens deze reis aantrof is veel grimmiger. Het onderzoek concentreert zich in deze fase aan het districtscentrum, dat in de loop der jaren enigszins stedelijke trekken heeft aangenomen (ik schat dat de bevolking thans 15000 inwoners bedraagt), en waar in vele opzichten (van prostitutie tot de Lion's Club tot fax modems) bepaald niet de rurale cultuur bestaat die ik vanaf het begin van de jaren 1970 in de afgelegen dorpen van dit district heb leren kennen. Onderdeel van deze aarzelend-stedelijke, naar klasse, religie, nationale politieke affiliatie en etnische herkomst heterogene, cultuur is dat de sfeer van toverij en hekserij weliswaar bestaat, maar (in tegenstelling tot de dorpssituatie, een kwart eeuw geleden en nu nog steeds) niet openlijk bespreekbaar is. Traditionele genezers en andere geestelijke adviseurs treden in het geheim op, en afficheren zich niet in het minst. Een campagne van de districtsoverheid om traditionele genezers te registreren en hen aldus in staat te stellen (volgens principes die vooral onder de Tweede Republiek, die van President Kaunda, gemeengoed waren) om hun krachten te bundelen met de formele westerse gezondheidszorg,

Cf. Geschiere, P., 1994, *Sorcellerie et politique en Afrique*, Paris: Karhala, en uitvoerige literatuurverwijzingen aldaar.

ibidem.

leverde niets op: de traditionele beoefenaren verkozen in de schaduw te blijven. Beschermen zij zo eenvoudig de geheimen van hun beroep? Dekken zij zich in tegen staatsingrijpen? Of zijn zij op hun hoede voor een publieke opinie die niet langer de *nganga* ziet als een vanzelfsprekende, onvermijdelijke en onmisbare figuur in de dorpsgemeenschap, maar hem, vooral in een context van verstedelijking en beginnende massa-consumptie, begint te beschouwen als een verpersoonlijking van sinistere krachten: is hij niet de beste bondgenoot van het streven van enkelingen naar grote macht en materële rijkdom vooral in de vorm van consumptiegoederen, een streven dat (door zijn hekserij-achtige connotaties) even dodelijk lijkt als dat het voor de meesten objectief onbereikbaar is.

Van de andere kant is hekserij-achtig geweld voortdurend aanwezig in het aarzelend-stedelijke bewustzijn. Er ligt hier een eenvoudige economische basis aan ten grondslag. Door de lange reistijd en de criminaliteit verleggen opkomende regionale centra in Western Province, zoals met name Lukulu, voor groothandelsdoeleinden hun aandacht van Lusaka naar Kaoma, dat daardoor een zekere opbloei doormaakt. In korte tijd is het aantal winkelbedrijven sterk toegenomen, in fel contrast met de onder President Chiluba onvermijdelijke, en van overheidswege bevorderde, neergang van plaatselijke parastatale winkelbedrijven zoals NIEC. Naar goed Zuidelijk Centraal-Afrikaans gebruik wordt het succes van deze nieuwe ondernemingen bevorderd door succesmedicijn, waarin niet zelden door moord verkregen menselijke resten (hart, penis, testikels, hersenen) het hoofdbestanddeel vormen. In de afgelopen twaalf maanden werden in totaal minstens drie op de legerbasis enige kilometers buiten Kaoma gelegeerde soldaten 's nachts buiten vermoord, en hun lijken misten de aangegeven organen ten teken dat het rituele of medicijn-moorden betrof, van een type dat vooral in het eind van de jaren 1950, tijdens de spanningen leidend tot de onafhankelijkheid van Zambia, bekend was.³ Men is zich ervan bewust dat het districtscentrum 's nachts onveilig is, vooral in weekeinden, en wat men meer vreest dan roofovervallen zijn medicijnmoorden van deze aard, die immers kunnen toeslaan ongeacht de welstand van het slachtoffer, en ongeacht zijn eventuele relatie tot de dader.

Tegen deze achtergronden lijkt het niet alleen moorddadige, maar juist ook publieke en zo nadrukkelijke optreden van Tetangimbo als heksenjager, gedurende enige jaren, een veel meer uitzonderlijk gebeuren dan de regelmatige opvolging van hekserij-uitroeiingsbewegingen in het district en zijn omgeving sinds het begin van deze eeuw suggereert.⁴ Hoe sterk moet je als *nganga* staan om je zoveel openlijkheid te kunnen permitteren? Welke banden moet je hebben met de overheid? Hoe past dit alles in de sfeer van volstreekte anomie, van erosie en afsterven van het openbare leven zoals die de laatste jaren van de Tweede Republiek kenmerkte? Hoe recruteer je als heksenjager je helpers en weet je ze aan je te binden? Hoe dek je je in bij een in principe vijandige publieke opinie? In dit licht verschijnen de paar ossen die Tetangimbu gratis ter beschikking stelde als voedsel voor de feestgangers op het Kazanga festival in 1989 in een nieuw licht.

Tegelijk blijkt het voor mij als onderzoeker moeilijk om zijn om in deze aarzelend-stedelijke cultuur, waar de etnische identiteit van de Nkoya nog steeds in de minderheid is⁵ en waar ik dientengevolge (heel anders dan in de dorpen) een met moeite getolereerde vreemdeling ben, een geloofwaardige reden voor onderzoek naar het wel en wee van Tetangimbu te presenteren. Het feit dat ik jaren geleden een wetenschappelijk boek over de plaatselijke religie inclusief heksenjagers heb geschreven, is iedereen vergeten. En zelfs dat ik recentelijk een politiek-historische studie (weer met aandacht voor heksenjagers) over het

Cf. Reynolds, B., 1963, *Magie, divination and witchcraft among the Barotse of Northern Rhodesia*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Cf. van Binsbergen, W.M.J., 1981, *Religious change in Zambia*, London/Boston: Kegan Paul International; van Binsbergen, W.M.J., 1992, *Tears of Rain: Ethnicity and history in central western Zambia*, London/Boston: Kegan Paul International

Ondanks treffende inhaalmanoeuvres van deze zijde, zodat thans reeds enige vooraanstaande ondernemers, alsmede de voorzitter van de Kaoma Rural Council en minstens een van de parlementsleden voor het district — de ander heeft een Nkoya moeder — tot deze etnische identiteit behoort.

district heb geschreven die in 1994 aan de burgemeester van Kaoma is aangeboden, zegt in dat opzicht minder dan dat op de flaptekst van dat laatste boek de auteur zelf als *nganga* wordt geafficheerd. Ben ik dan misschien een geheime bondgenoot van Tetangimbu? Of probeer ik de plaats die met zijn vertrek is opengevallen, zelf te bezetten?

Toen ik mij voor een condoleancebezoek vervoegde bij het kantoor van de vooraanstaande handelaar en UNIP-treasurer de heer L. Kanguya, hield mij op straat een van zijn neven staande, die buiten een oogje in het zeil houdt. Deze jongeman verklaarde dat hij had begrepen dat ik mij bezighield met heksenjagen. Kon ik niets voor hem doen: zijn grootmoeder was enige weken gestorven, maar de familie gelooft niet dat zij dood is, vermoedt dat zij alleen maar tot zombie (*muhole*) gemaakt is en nu ergens anders dwangarbeid verricht; het graf zal dus ook wel leeg zijn. Kan ik haar niet terugbrengen, het geeft niet of zij dan misschien wat raar in het hoofd zal blijken, als ze maar terugkomt. We houden teveel van haar. We weten ook wel wie het gedaan heeft, dat is juist het erge: mijn eigen grootvader, in een andere tak van de familie.

Hier heb ik geen zin in, dacht ik, en ik wil de plaatselijke specialisten — bekend immers om hun moordlust — liever niet voor de voeten lopen. Hoe jaloers zij hun cliënten/patiënten bewaken tegen rivalen was mij al in 1973 duidelijk geworden, toen ik samen met mijn echtgenote in mijn onderzoeksgebied onder de druk van de plaatselijke bevolking een geïmproviseerde kliniek voor westerse geneeskunst was begonnen, en de lange keten van ziekten die mijn gezin spoedig daarop trof plaatselijk geïnterpreteerd werd als de wraak van de door mij brodeloos gemaakte traditionele genezers. De van oorsprong Ngoeni (= Zoeloe, Ndebele) versie van traditionele geneeskunst die ik veel later in Botswana heb geleerd, is primair een vorm van psycho-therapie, waarin de therapeuten weliswaar doorgaan voor reïncarnaties en mediums van vooroudergeesten maar waarin verder niet met patiënten wordt geëxperimenteerd op de grens van leven en dood. De plaatselijke geneeskunst annex toverij in centraal westelijk Zambia, wier vormen ik al sinds 1972 bestudeer en die het voornaamste onderwerp van mijn proefschrift vormde, is ondanks oppervlakkige gelijkenissen (bij voorbeeld succesmedicijn) van een heel andere signatuur (mijn *sangoma-ViaXen* zeggen vrijwel niemand hier iets), met veel meer *hubris*, veel minder op het bovennatuurlijke georiënteerd, en zij legitimeert zich juist door zich bij haar patiënten daadwerkelijk en met veel machtsvertoon te laten gelden op de grens van leven en dood.

Veinzen dat ik er allemaal niets van weet is mijn eer te na. Ik red mij maar uit de benarde situatie door te zeggen dat mijn licentie (die ik, met pasfoto en stempel, altijd bij mij draag) helaas alleen maar voor Botswana geldig is. Er zijn hier toch hele goede plaatselijke *nganga's!* Maar de jongen verzucht dat nu Tetangimbu heeft moeten vluchten voor de publieke opinie, er alleen nog iemand in Kalabo is, ene Sasa, driehonderd kilometer van hier, en die is niet betrouwbaar...

Het is ook mogelijk dat de inwoners van Kaoma in mij de geheime achterhoede zien van een politie-onderzoek dat nog niet is afgelopen en dat zich nu ook op de betrokken politiebeambten zelf gaat richten?

De grimmigheid die het geval thans omgeeft uit zich ook in de hardnekkige geruchten dat getuigen en opsporingsambtenaren zijn omgekocht, en dat andere getuigen inmiddels onder verdachte omstandigheden zijn gestorven. Natuurlijk komt hier een element van epische verdichting bij: elk geval van een heksenjager zou dit soort geruchten kunnen aantrekken, ook als zij volstrekt misplaatst zouden zijn. Maar omdat aan het moorddadige optreden van Tetangimbu zelf niet getwijfeld kan worden, lijkt het onverstandig om deze geruchten maar dadelijk naar het rijk der fabelen te verwijzen.

Hoewel de casus door deze slechts in schijn negatieve resultaten van het onderhavige bezoek nog veel interessanter is geworden, is wel duidelijk dat ook met nog een nieuw bezoek van een of twee weken geen beslissende voortgang geboekt zal worden. Daarvoor zijn maanden nodig, alsmede een daaraan aangepast budget, en een onderzoeksstrategie die veel meer leunt op participerende observatie en op subtiele detective-achtige methoden van materiaal-inzameling, dan op het openlijk raadplegen van bestaande dossiers. Het is niet duidelijk of ik, gezien de ernst van de betrokken misdaden en de omslag in de openbare discussie daarover, enig risico loop als ik dit onderzoek voortzet. Het is ook niet erg duidelijk hoe precies een dergelijk onderzoek in het onderzoeksprogramma van de afdeling p&hs past, hoewel het ineenstrengelen van krachtige lokale initiatieven en falend staatsgezag, ten aanzien van een geloofsvoorstelling en rituele praktijk (heksery) die enerzijds sociale controle binnen

Hel idioom sluit volledig aan bij het internationale hekserygeloof zoals zich dat in het voetspoor van de penetratie van intercontinentale lange-afstandshandel heeft verbreid over vele delen van Afrika; cf. Geschiere, o.c.

de verwantengroep, anderzijds (her-)distributie van moderne prestige goederen beoogt, een aspect van de globaliseringsproblematiek laat zien dat stellig past in het kader van het mede door mij geleide nationale onderzoeksprogramma rond dat thema, waarvan juist belangrijke religieuze componenten bij het ASC zijn ondergebracht.

Zambia 3: ZEPH

Dit toegevoegde reisdoel werd alleszins verwezenlijkt, zij het ten koste van veel tijdverlies, die een van de diverse redenen vormde waardoor althans één ander Zambiaans reisdoel minder uit de verf kwam.

Zambia 4: adviezen op gebied van plattelandontwikkeling in Kaoma district

Een gunstige ontwikkeling deed zich voor in Kaoma district in de vorm van een sterke intensivering van mijn eerdere contacten met de heer Martin van Leeuwen, die aldaar in het kader van de Nederlandse ontwikkelings samenwerking een project op gebied van ossentractie uitvoert, het laatste jaar gecombineerd met een groots opgezet kunstmestprogramma KIMIA. Bij deze projecten doen zich sociologische problemen voor met name wat betreft de mogelijkheden tot individuele kapitaalsaccumulatie bij boeren, en de extreme mede door hekserijgeloof afgedwongen eisen tot herverdeling van het geaccumuleerde binnen de grootfamilie. Problemen van deze aard kunnen niet afdoende worden onderkend en zo mogelijk aangepakt zolang het contact met de dorpelingen zich beperkt tot min of meer formele boeren vergaderingen (het enige contact dat de ontwikkelingswerker heeft met de dorpen), ook al klinkt zelfs daar het een en ander van de plaatselijke cultuur door. In uitvoerige en enthousiaste discussies werd het begin gevonden voor een uitwisseling tussen landbouwkundige en, door mij ingebrachte, sociologische gezichtspunten. Het ligt in het voornemen deze uitwisseling in de nabije toekomst uit te bouwen door een formele uitnodiging aan mij om toe te treden tot een regionale adviescommissie op gebied van plattelandontwikkeling in Kaoma district.

Botswana 1: onderzoeksvorstel

De boodschap die de afgelopen jaren al impliciet maar welsprekend door het NIR was gestuurd, werd in een vergadering met Professor Datta en Dr Mazonde met zoveel woorden uitgespeld: het politieke klimaat was sinds de laatste nationale verkiezingen⁷ en mede door de grootscheepse recessie in Botswana (waaraan het eind van apartheid in Zuid-Afrika niet vreemd was) zodanig gewijzigd dat voor mijn voorstel (waarin Professor Datta inmiddels geen eigen bijdrage zijnerzijds meer wenste te erkennen) geen politiek draagvlak gevonden kon worden. Ondanks de ontwikkelingen wereldwijd en in het naburige en dominante Zuid-Afrika, had zich althans in Botswana geen brede intellectuele of journalistieke discussie over etniciteit ontpopt, en vandaar dat er ook geen academisch draagvlak voor het voorstel was te vinden. Inmiddels had de Noorse ontwikkelingsorganisatie een groots project (budget 4 miljoen Pula, = f 2,4 miljoen) op het gebied van Khoi-San-onderzoek toegezegd, en de Noren zouden immers niet graag zien dat het NIR zich met een overlappende thematiek inliet met rivaliserende partners, namelijk de Nederlanders; op het moment dat Europa bovennationaal begint te denken zorgen onze buiten-Europese partners er wel voor dat wij ons verleden niet te gauw vergeten... Bovendien waren er helemaal geen Botswanaanse Ph.D. kandidaten te vinden: het halen van een Ph.D. is in Botswana immers ondenkbaar buiten het betaald functioneren van een kandidaat binnen het *staff development programme* van de Universiteit van Botswana,

Waarin een oppositiepartij met etnische basis, het Botswana National Front (BNF), de voornaamste steden veroverde en de, impliciet-etnische, regeringspartij behoorlijk bedreigde.

en binnen dat op strakke bureaucratische wijze geleid programma liggen prioriteiten, vakgebieden, personen en waarschijnlijk zelfs proefschrift-onderwerpen voor vele jaren vast.

Bij navragen bij leden van de diverse in de consultatieronde betrokken vakgroepen bleek dat daarbinnen nooit een discussie over mijn voorstel had plaatsgevonden. Bij door mij geraadpleegde leden van de vakgroep geschiedenis was het project slechts bekend doordat men een rondschrĳven had ontvangen van Professor Datta waarin deze meedeelde het project te zullen afwijzen omdat er geen draagvlak voor bleek te bestaan. De Archaeology Unit van de Universiteit van Botswana, de enige context waarin (wel degelijk inspeland op Zuidafrikaanse ontwikkelingen) een theoretisch debat over etniciteit wordt gevoerd, was van mijn voorstel niet op de hoogte gesteld.

Gezien dit alles bleef niets anders over dan het voorstel maar op te geven. In een enigszins gewijzigde vorm kan de tekst van het voorstel gepubliceerd worden als een van de weinige studies over etniciteit in Botswana.

Stellig om mij niet helemaal in de kou te laten staan, en om de aangerukte representatiegiften niet helemaal te negeren, suggereerde Professor Datta dat Dr Mazonde en ik zelf van de gelegenheid gebruik zouden maken om de inhoudelijke aansluiting die altijd al tussen ons werk bestaan heeft, uit te werken tot een formeel samenwerkingsverband. Indien dit inhoudelijk zou liggen op het terrein van *ontwikkeling*, en op het gebied van de activiteiten waarvoor Dr Mazonde toch al van het NIR het groene licht had gekregen, zou niets een dergelijke samenwerking meer in de weg staan... De fondsen zouden vanzelfsprekend uit Nederland moeten komen. Enige dagen is er nog enthousiast gepraat over mogelijke aansluiting bij het mede door mij geleide WOTRO-programma 'Globalisation and the construction of communal identities', maar dit enthousiasme bekoelde sterk toen bleek dat de f 2,5 miljoen waaruit het budget van dit programma bestaat, al grotendeels verzegd waren, zodat hoogstens f 15.000 vanuit de 'fringe' van dat programma in een samenwerkingsverband met het NIR kon worden opgevoerd, gesteld al dat enig bestaand globaliseringsonderzoek aan het NIR zou kunnen worden geïdentificeerd. Maar aangezien het WOTRO-programma een landelijk gegeven is en niet als zodanig al is opgevoerd in het specifieke onderzoeksprogramma van de afdeling p&hs (terwijl het voortbestaan of althans de vorm van de ASC-onderzoeksaafdelingen als zodanig momenteel ter discussie staat) zou zelfs een dergelijke aansluiting niet zonder meer een herkenbare invulling betekenen voor de taak die in eerste instantie ten grondslag lag aan mijn Botswaanse onderzoeksvoorstel: *het definiëren, binnen het onderzoeksprogramma p&hs, en gegeven mijn specialisaties en mijn bijzondere leerstoel op het gebied van de etniciteit, van nieuw onderzoek voor mij zelf in een Zuidelijk-Afrikaans land*. Niettemin eindigden de onderhandelingen met het NIR in een positieve noot en in de toezegging, in de loop van de komende zes maanden verdere mogelijkheden tot formele samenwerking nader te verkennen.

Botswana 2: studie onafhankelijke kerken

Het contact met de Eerwaarde Boschman verliep allerhartelijkst, ook al had ons redactioneel project nogal wat vertraging opgelopen doordat ik in het academisch jaar 1994-1995 verbleef aan het Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) te Wassenaar, met een agenda waarop een publikatie over onafhankelijke kerken en de staat in Botswana geringe prioriteit had. De diepgaande gesprekken met de Eerw. Boschman lieten mij delen in zijn grote praktische en pastorale kennis van de onafhankelijke kerken in Gaborone. Ook stelde hij mij zeer rijk bibliografisch materiaal ter beschikking, alsmede (tegen kostprijs) fotokopieën van een aantal essentiële plaatselijke publikaties, en onuitgegeven theses, over het onderwerp. Met dit aanvullende materiaal werd het veel beter mogelijk om tegemoet te komen aan de verzoeken tot aanvulling en precisering van de uitgever de Botswana Society. Een verdere aanvulling aan dit materiaal kwam tot stand toen ik een dag doorbracht bij de vakgroep Theologie en Religieuze Studies van de Universiteit van Botswana, waar de deur wĳd voor mij open stond, men mijn werk gelezen had, en mij niet alleen verdere plaatselijke publikaties te koop aanbood maar mij ook allerlei letterlijk

unieke exemplaren van nog weer andere plaatselijke publikaties over onafhankelijke kerken te leen gaf, die ik enige uren voor mijn vertrek nog kon laten fotokopiëren.

Het lag aanvankelijk in mijn bedoeling om het manuscript nog in Gaborone volledig persklaar te maken. Het was echter duidelijk dat ik pas met enige weken studie recht kon doen aan het rijke aanvullende plaatselijk materiaal over onafhankelijke kerken. Bovendien beschikte ik op mijn hotelkamer niet over naslagwerken en bleek de draagbare Powerbook computer waarover ik wel beschikte na allerlei pogingen toch te klein en te traag voor manipulatie van grote tekst- en bibliografiebestanden zoals bij herschrijven nodig (zie bijlage 2). Ten slotte stond na alle vermoedenissen en frustraties van de afgelegde reis mijn hoofd niet meer zo erg naar rustig herschrijven, zodat ik maar enige dagen eerder dan gepland naar Nederland terugkeerde.

Besluit: naar een definitie van mijn nieuwe onderzoek in ASC-kader

Naast allerlei waardevolle wetenschappelijke informatie en contacten, en oplossing van een financiële kwestie ten aanzien van de distributie van een lokale uitgave van een namens het ASC gepubliceerd boek, heeft deze reis vooral klaarheid opgeleverd ten aanzien van een slepende fase in de voorbereiding van nieuw onderzoek door mij in ASC-kader te ondernemen. De gevolgtrekking is onvermijdelijk dat de verdragings- en struisvogelpolitiek van het NIR een negatief effect heeft gehad op de concretisering van mijn plannen voor nieuw onderzoek, en dat ernstig overwogen moet worden voor zulk onderzoek om te zien naar een kader buiten het NIR, of zelfs buiten Botswana. De discussie over de definitie van zulk onderzoek zal de komende maanden verder gevoerd moeten worden binnen het ASC, waarbij de lopende discussie over de organisatiestructuur van het instituut en de toekomst van de onderzoeksafdelingen aanvullende belangrijke overwegingen opleveren. Aangezien veel van de achtergronden al uitvoerig in dit, mede voor het bestuur van het ASC bedoelde, verslag aan de orde komen, ligt het voor de hand hier al een verdere stap te doen en zo verder tijdverlies te beperken.

Volgens de afspraken gemaakt bij de goedkeuring van mijn eerste grote Botswana onderzoek ('De groei van een stedelijke cultuur in Francistown') in najaar 1988 zouden de resultaten van dat onderzoek bestaan uit vijf internationaal gepubliceerde artikelen; dit resultaat is inmiddels ruimschoots behaald, zodat vanaf 1993 formeel het onderzoek als afgerond kan worden gezien, ook al publiceer ik er nog steeds over en zal ik dat de komende jaren blijven doen.

Inmiddels ben ik — in uitvoerig, mede schriftelijk, overleg met de leiding van het instituut, het waarnemend afdelingshoofd, en de afdeling — sinds het begin van de jaren 1990 een drietal onderzoekstaken aangegaan die elk inmiddels in een vergevorderd stadium verkeren, en die in feite conceptueel en theoretisch nauw samenhangen:

(1) het initiëren (samen met Prof.dr P. Geschiere) en vervolgens leiden (samen met de hoogleraren Geschiere, Thoden van Velzen en Van der Veer) van *het WOTRO-programma 'globalisation and the construction of communal identities'*,^s waarvoor een budget van 2,5 miljoen is verworven, en waarvoor een vijftiental onderzoekers als postdoc c.q. als promovendus is aangeworven; enigen van dezen werken direct onder mijn leiding en zijn aan het ASC toegevoegd, waarmee zich *de facto* een cluster 'globalisering' aan het ASC aftekent. Mijn deelname in dit programma combineert wetenschappelijke en administratieve taken (met name aantrekken en beheer van externe fondsen en internationale samenwerkingsverbanden met Chicago en Stockholm), en kan in verscheidene opzichten gelden als het type onderzoekstaak die van een seniore onderzoeker binnen het ASC wordt verwacht. Een beslissende stap valt hierbij echter nog te zetten: aanvaarding, door het ASC-bestuur, van mijn

Cf. P. Geschiere, W.M.J. van Binsbergen, H.U.E. Thoden van Velzen & P. van der Veer, 'Globalisation and the construction of communal identities'. Den Haag: WOTRO, final version, 1995.

betrokkenheid bij dit programma niet als een interessante en eervolle nevenactiviteit, maar als integraal onderdeel van mijn werk aan het ASC; een formeel verzoek hiertoe heb ik overigens nog niet gedaan.

(2) *onderzoek naar recente etnische ontwikkelingen in centraal westelijk Zambia, zoals met name te bestuderen rond het Kazanga-festival dat vanaf het eind van de jaren 1980 jaarlijks in Kaoma district wordt georganiseerd. Mijn visie op het Kazanga-festival* is dat het bij uitstek een globaliserende context vormt, waarin de plaatselijke dorpscultuur wordt bemiddeld en getransformeerd naar modellen toe van onder meer commodificatie, elektronische media en de performance-structuur die deze opleggen, voortschrijdende klassenvorming, en de post-koloniale staat. Als zodanig vormt dit onderzoek een concrete invulling, in de vorm van participierend-observerend antropologisch onderzoek in hedendaags Zuidelijk Afrika, van het globaliseringsparadigma, dat aldus verder theoretisch ontwikkeld wordt, en dat een essentiële etniciteitscomponent heeft.

(3) *onderzoek* naar *verregaande inter-regionale en historische verbindingen binnen het Afrikaanse continent, Azië en Europa*, toegespitst op een vergelijking van — van Arabische geomantiek afgeleide — divinatiesystemen zoals die door heel Afrika worden aangetroffen, inclusief Zuidelijk Afrika waar zij thans (vooral in de vorm van het viertablettensysteem) tot een standaardattribuut van alle vormen van traditionele geneeskunst zijn geworden. Deze waarzegsystemen zijn gedeeltelijk op te vatten als gelokaliseerde transformaties van wetenschappelijke en pseudo-wetenschappelijke procedures en instrumenten zoals ontwikkeld binnen de historische culturen van de Vruchtbare Halve Maan (het Nabije Oosten en Egypte) en de Grieks-Romeinse Oudheid, maar daarnaast spelen Chinese en Indiase invloeden mee; de Islam, de Swahili-cultuur en de op de Indische Oceaan geconcentreerde lange-afstandshandel vormen de voertuigen voor transmissie van deze heterogene erfenis. Het geheel is een fascinerend en (mede door het aanboren van middeleeuwse Arabische teksten) in toenemende mate gedocumenteerd voorbeeld van globalisering 'avant la lettre', waarbij met name de lokaliseringcomponent van het verschijnsel sterk naar voren springt. Een belangrijke onderzoeksvraag is die naar de voorwaarden waaronder globaal bemiddeld cultuurgoed plaatselijk geselecteerd, verworpen of getransformeerd wordt. Dit alles levert aanzetten op tot herwaardering van oudere vormen van Afrika-onderzoek, en tot herbezinning op de plaats van Afrika in de mondiale cultuurgeschiedenis. De rol van globalisering in kennisproductie, de plaats van het schrift en van materiële voorwerpen daarbinnen (commodificatie), alsmede de constructie van plaatselijke identiteiten verankerd in wereldbeelden met gebruikmaking van uitheems materiaal, zijn verdere aspecten in het betoog van het boek dat in de loop van mijn onderzoeksverblijf aan het NIAS in academisch jaar 1994-1995 vaste vorm is gaan aannemen.

Cf. W.M.J. van Binsbergen, 1992, *Kazanga: Etniciteit in Afrika tussen staat en traditie*, oratie, Amsterdam: Vrije Universiteit; W.M.J. van Binsbergen, 1993, 'Kazanga — ethnicité en Afrique entre État et tradition', in: *Ethnicity in Africa*, eds. Wim van Binsbergen & Kees Schilder, special issue of *Afrika Focus*, 9, 1-2, 1993: 16-41; W.M.J. van Binsbergen, 1994, 'The Kazanga festival: Ethnicity as cultural mediation and transformation in central western Zambia', *African Studies*, 53, 2, 1994, pp 92-125; W.M.J. van Binsbergen, 1995, 'Popular culture in Africa: Dynamics of African cultural and ethnic identity in a context of globalization', in: J.D.M. van der Klei, ed., *Popular culture: Africa, Asia & Europe: Beyond historical legacy and political innocence, Proceedings Summer school 1994*, Utrecht: CERES, 1995, pp. 7-40.

Cf. W.M.J. van Binsbergen, 1994, 'Divinatie met vier tabletten: Medische technologie in Zuidelijk Afrika', in: Sjaak van der Geest, Paul ten Have, Gerhard Nijhoff en Piet Verbeek-Heida, eds., *De macht der dingen: Medische technologie in cultureel perspectief*, Amsterdam: Spinhuis, pp. 61-110; W.M.J. van Binsbergen, 1995, 'Four-tablet divination as trans-regional medical technology in Southern Africa', *Journal on Religion in Africa*, 25, 2: 114-140; W.M.J. van Binsbergen, ter perse, 'Transregional and historical connections of four-tablet divination in Southern Africa', *Journal on Religion in Africa*, 26; W.M.J. van Binsbergen, 'Globalisation avant la lettre! The case of Islamic geomancy and its world-wide spread, ca. 900-1995 CE', paper read at the conference on: 'The global oikumene and the spread of knowledge', organised by the Department of Social Anthropology, University of Stockholm, on behalf of the Netherlands/Stockholm/Chicago network on globalisation, Sigtuna (Sweden), 9-12 September 1995.

Terwijl onderzoek van etniciteit op zichzelf karakteristiek was voor de jaren 1980, toont het de voortschrijdende incorporatie, sindsdien, van het etniciteitsperspectief in het centrale corpus van de sociale wetenschappen, dat thans, in het midden van de jaren 1990, etnische thema's bij voorkeur in een meer toegespitst kader verkend worden, bij voorbeeld aan de hand van het verhelderende paradigma van de globalisering. In dit opzicht levert het globaliseringsonderzoek zoals binnen het WOTRO-programma zeker een reële invulling van de nadruk op etniciteitsonderzoek zoals vastgelegd in het programma van de afdeling p&hs, en zoals ook blijkt uit de instelling, door het ASC, van mijn bijzondere leerstoel etniciteit en ideologie in ontwikkelingsprocessen in de derde wereld.

Wat ik daarom voorstel is de bestaande situatie rond mijn lopend onderzoek te formaliseren door bovengenoemde drie componenten van door mij ondernomen globaliseringsonderzoek eenvoudig (maar uiteraard pas na discussie en eventuele amendering) als ASC-projecten op te voeren — onderdelen van een bredere cluster van globaliseringsonderzoek aan ons instituut.¹¹

Een dergelijk voorstel dient dan binnenkort geconcretiseerd te worden door formulering van beoogde onderzoeksresultaten en -produkten, methoden, en een budget; in dat laatste zal de post autovervoer zeker ruime aandacht moeten krijgen. De lijn die reeds in het thans verworpen Botswana-voorstel was aan te wijzen zal daarbij worden voortgezet: gezien mijn carrièrepositie, onderwijsverplichtingen, leeftijd en gezinssituatie en ligt het niet meer voor de hand dat ik gedurende langere tijd (een jaar of meer) onafgebroken in Afrika onderzoek zal doen; in plaats daarvan wordt gekozen voor een voortzetting van de methoden tot dusverre gebruikt in bovengenoemde drie deelonderzoeken van mijn 'globaliseringspakket': een reeks veldverblijven van enige weken tot enige maanden, aangevuld met intensief onderzoek van literatuur en primaire documentaire bronnen.

W

Prof.dr W.M.J. van Binsbergen

Niet al mijn lopende onderzoeksactiviteiten vallen in dit kader; een bijna dertigjarige onderzoekspraktijk leidt nu eenmaal tot wat losse eindjes, zoals een onbedwingbare nieuwsgierigheid naar een spectaculaire casus van een heksenjager/ massamoordenaar, of zoals het project op het gebied van traditionele geneeskunst, dat ik begin vorig jaar in samenwerking met het Bolswaanse ministerie van gezondheidszorg heb opgezet ten behoeve van mijn doktoraalstudenten die onderzoeksstage moeten doen; dergelijke projecten kunnen hoogstens in de marge wat aandacht krijgen, en kunnen uiteraard nergens systematisch voor financiering opgevoerd worden.